

JUSTYNA MAKOWSKA-WAŚ

Katedra i Zakład Farmakognozji
Wydział Farmaceutyczny,
Uniwersytet Jagielloński –
Collegium Medicum
ORCID: 0000-0002-9188-1653

AGNIESZKA GALANTY

Katedra i Zakład Farmakognozji
Wydział Farmaceutyczny,
Uniwersytet Jagielloński –
Collegium Medicum
ORCID: 0000-0001-5636-8646

DOI: 10.4467/12311960MN.24.026.20019

Nadbajkalski targ zielarski – na styku wpływów miejscowego ziołolecznictwa i tradycyjnych systemów medycznych Azji

**Baikal herbal market – at the junction of the influence
of local herbal medicine and traditional Asian medicine
systems**

Summary

Lake Baikal, located in the southern part of Siberia, separates the Irkutsk Oblast from the current Republic of Buryatia. From the southwestern end of the lake, the Sayan mountain range stretches towards Altai. In Buryatia, at the foot of the Eastern Sayan and on the border of the Tunkin Valley, lies the village of Arshan, known for its mineral waters. In this region, located at the junction of high mountains and the vast Irkut valley, many species of plants that are growing in nature are used in traditional medicine. An important context is the ethnic and religious diversity of the inhabitants of Buryatia, hence in this area we can also encounter traditional Tibetan or Mongolian medicine, and even shamanic practices.

The work is a summary of the visit to the Arshan herbal market, the description is based on interviews with sellers and our own observations. The medicinal raw materials offered on the market are mainly dried plants, their secretions (e.g. res-

ins), and mushrooms. You can also buy portioned herbs and ready-made herbal mixtures. Some products have different labels describing their healing effects and use.

Słowa kluczowe: rośliny lecznicze, targ zielarski, Syberia, Arszan

Keywords: medicinal plants, herbal market, Siberia, Arshan

Wprowadzenie

Na przełomie lipca i sierpnia 2009 r. odbyła się wyprawa naukowa na Syberię pracowników dwóch krakowskich uniwersytetów wraz z grupą doktorantów i studentów tych uczelni. Ze strony Wydziału Farmaceutycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego – Collegium Medicum wyprawę przygotowywali pracownicy Katedry Farmakognozji: prof. Irma Podolak, dr hab. Agnieszka Galanty, dr Krzysztof Kmieć i dr Justyna Makowska-Wąs oraz dwie doktorantki Katedry i kilkoro studentów. Do wyprawy dołączyło także kilkoro pracowników innych zakładów tego Wydziału oraz doktorant i studenci, członkowie Koła Przyrodników przy ówczesnym Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Jagiellońskiego. Drugą część grupy stanowili pracownicy Wydziału Leśnego Uniwersytetu Rolniczego oraz studenci, członkowie Koła Naukowego Leśników¹. Wyjazd zorganizowany został we współpracy z Uniwersytetem Irkuckim, którego przedstawiciele spotkali się z naszą grupą na miejscu.

Rozróżnienie na grupy z różnych jednostek akademickich ma pewne znaczenie ze względu na odmienny zakres zainteresowań i zróżnicowane cele naukowe, jakie na tej wyprawie przyświecały każdej z wymienionych grup.

Reprezentacja Katedry Farmakognozji wraz ze studentami i doktorantkami skupiała się na: poznaniu miejscowej flory trzech odwiedzanych obszarów o zróżnicowanych warunkach siedliskowych, możliwości botanizowania² w terenie, rozpoznaniu i pozyskaniu surowców zielarskich tamtego rejonu, zebraniu informacji o miejscowych zwyczajach i praktyce ziołolecznictwa w tradycyjnej medycynie Buriacji oraz szamanizmu. Działania w terenie obejmowały za-

¹ Szczegółową relację z wyprawy z perspektywy opiekuna naukowego grupy ze strony Wydziału Leśnego Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, autorstwa dr. inż. Leszka Bartkowicza, można przeczytać w „Biuletynie Informacyjnym Uniwersytetu Rolniczego” (5/2009, 6/2009, 2/2010).

² Termin używany przez środowisko botaników, w tekście użyty jako forma dokumentacji roślin – okazu do zielnika lub fotografii. Słownikowa definicja słowa botanizować, inaczej herboryzować, to „zbierać rośliny w celu ich badania”. W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, PWN 1996–1997, wyd. elektroniczne 2000.

poznanie się z florą syberyjską, głównie przez zbiór roślin celem ich opisanie i przygotowania zielnika, oraz dokumentację fotograficzną roślin w ich naturalnych siedliskach i w Ogrodzie Botanicznym w Irkucku. Ponadto zaplanowano wizytę na targu zielarskim w Arszanie w celu zapoznania się z oferowanymi tam produktami zielarskimi.

Obserwacje dotyczące roślinności, w tym roślin leczniczych występujących w odwiedzanych miejscach, prowadzone były w ostatnich dwóch tygodniach lipca, kiedy mieliśmy szansę zobaczyć wiele z nich jeszcze w fazie kwitnienia. Ograniczony czas nie pozwolił jednak na szerszą eksplorację okolicy. Podobnie obserwacje targu ziół leczniczych prowadzone były pod koniec lipca, w ciągu dwukrotnej wizyty. Przedstawione zestawienie roślin leczniczych sprzedawanych na targu w Arszanie można więc traktować jako opis przypadku i podstawę do dalszych rozważań na temat ziołolecznictwa na tym terenie. Zróżnicowanie sprzedawanych ziół może więc wyglądać inaczej, np. w porze wczesnej jesieni, kiedy możliwy już jest zbiór innych surowców, jak choćby owoców głogu czy róży³.

Środkiem transportu dla całej grupy, biorącej udział w wyprawie, była kolej. Podróż, rozpoczęta w połowie lipca w Krakowie, obejmowała przesiadkę w Moskwie na linię kolei transsyberyjskiej, by ostatecznie po sześciu dniach zakończyć się w Irkucku. Długi czas spędzony w pociągu umożliwił nie tylko stopniowe osvajanie się z powoli zmieniającym się krajobrazem za oknem oraz zwyczajami podróżnymi, ale także pozwolił na zadzierzgnięcie nowych znajomości i odświeżanie znajomości języka rosyjskiego. W czasie rozmów ze współpasażerami często poruszane były tematy zwyczajów żywieniowych oraz samoleczenia i wykorzystywania roślin leczniczych. Na przystankach można było spotkać, oprócz sprzedawców ciepłych dań obiadowych i przekąsek, ubrań oraz ozdób, także pojedyncze osoby sprzedające świeże rośliny w pęczkach czy bukietach. W jednej z mijanych miejscowości na dworcu sprzedawano wiązki świeżych ziół: dziurawca, lebiodki oraz chabra bławatka⁴.

Plan wyprawy dla grupy Wydziału Farmaceutycznego zakładał pobyt w trzech miejscowościach leżących bezpośrednio nad Bajkałem

³ Przegląd zasobów internetowych, w postaci np. blogów podróżniczych osób odwiedzających Arszan, daje wyobrażenie o nieco szerszym (niż dokumentowany przez naszą grupę) zestawie surowców sprzedawanych luzem, jaki można spotkać na arszańskim targu.

⁴ W miejscowości Balezino była to kobieta sprzedająca w wiązках dziurawiec (*Hypericum perforatum* L.) oraz lebiodkę (*Origanum vulgare* L.), a także mężczyzna sprzedający małe „bukiety” chabry bławatki (*Centaurea cyanus* L.).

Ryc. 1. Mapa rejonu Bajkału z oznaczonymi miejscami wizyt. Na podstawie: www.google.com/maps

oraz w rejonie górskim (Ryc. 1). Cele naszej grupy wiązały się z poznaniem roślinności tego obszaru Syberii występującej na odwiedzanych obszarach, ze szczególnym uwzględnieniem roślin leczniczych. Odwiedziliśmy obszar tajgi świetlistej⁵ pobrzeża Bajkału w miejscowości Bolszje Koty. Następnie cała grupa przejechała na największą wyspę Bajkału, Olchon, gdzie mieliśmy możliwość zwiedzenia świętych miejsc szamanizmu oraz przyglądania się roślinności stepowej. Ostatnim etapem podróży była miejscowość Arszan, leżąca u podnóża pasma Tunkińskich Golców, należących do Sajanów Wschodnich, około 100 km od brzegu największego jeziora Syberii, gdzie najważniejszym punktem planu wyprawy było odwiedzenie miejscowego targu zielarskiego. Poza rozmowami ze sprzedawcami z poszczególnych stoisk spotkaliśmy się indywidualnie z jedną ze sprzedawczyń ziół, która przedstawiła szerzej zastosowanie wybranych roślin tego regionu Syberii.

Niniejsza praca koncentruje się na surowcach leczniczych, jakie sprzedawane były na targu zielarskim w Arsanie, jednak zaprezen-

⁵ Tajga to lasy iglaste północnej części półkuli północnej, Eurazji, a także Ameryki Północnej (tu częściej nazywane borealnym lasem iglastym). Wyróżnia się dwa typy: tajgę świetlistą (jasną) oraz ciemną. Na obszarze wschodniej Syberii występują tam w przewadze tajgę świetlistą budują przede wszystkim drzewostany świerka syberyjskiego, jodły syberyjskiej, limby syberyjskiej, a także modrzewia dahurskiego i sosny zwyczajnej. Ponadto spotykane są brzozy, olsze, osiki, wierzby i jarzęby.

towanie tego tematu wymaga zarysowania kontekstów związanych z miejscową ludnością oraz odwiedzanymi terenami.

Buriacja

Jak wspomniano wcześniej, plan wyprawy zakładał pobyt w okolicach Bajkału, leżącego w południowej części Syberii Wschodniej. Znaczna część obszaru wodnego jeziora (ok. 2/3 powierzchni) leży w granicach Republiki Buriacji⁶. Kraj ten zachodnią granicą łączy się z obwodem irkuckim oraz Republiką Tuwy, wschodnią z Krajem Zabajkalskim, a od południa graniczy z Mongolią. Buriacja ma powierzchnię nieco większą niż terytorium Polski, w znacznej części jest terenem górzystym, w większości pokrytym tajgą. Bliżej południowej granicy zaczynają przeważać krajobrazy stepowe.

Ludność Buriacji to ok. 985 500 osób, w większości to Rosjanie (ok. 65%), pozostała część to Buriaci (ok. 30%) i inne narody mongolskie⁷. Buriaci (określanii inaczej jako Buriat-Mongołowie⁸) należą do ludów mongolskich, zamieszkujących historycznie rozległe obszary wokół jeziora Bajkał. Zmienne dzieje silnie wpływały na kształt pewnego rodzaju mozaiki etnicznej tego terenu. Po upadku państw mongolskich w XVII w. część ziem (w tym obszary Mongolii Zewnętrznej i Wewnętrznej) zostało włączonych do mandżurskiego imperium Qing (1644–1910). Z kolei od strony zachodniej rozszerzały się wpływy państwa rosyjskiego, by ostatecznie Syberię włączyć do imperium carskiego⁹.

⁶ Republika Buriacji, ze stolicą w Ułan Ude, wchodzi w skład Federacji Rosyjskiej. Formalnie powstała w 1992 r., przekształcona po przemianach związanych z rozpadem Związku Radzieckiego z wcześniejszej Buriackiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (Buriackiej ASRR 1923–1992).

⁷ Łączna liczba ludności Republiki Buriacji, wg stanu na 1 stycznia 2023 r., to 985 431 osób. Dane na podstawie: *Čislennośť Naseleńiá Rossijskoj Federacii Po Municipal’nym Obrazowaniiám na 1 Áнварá 2023 goda*, Moskwa 2023; *Republic of Buryatia*, Federation Council of the Federal Assembly of the Russian Federation, <http://www.council.gov.ru/en/structure/regions/BU/> [dostęp: 15.12.2023].

⁸ Najbardziej na północ wysunięta zbiorowość mongolskojęzyczna. Nad kształtowaniem się tożsamości narodowej różnych grup Buriatów w czasie i przestrzeni odmiennych państwowości dyskutuje szeroko E. Nowicka i A. Zhanaev, *Po obu stronach Ogonu. Buriaci na pograniczu rosyjsko-mongolskim*, Warszawa 2020.

⁹ Ustalenie granic na terenie Syberii w XVII i XVIII w. regulowały: traktat nerczyński (1689 r., ustalenie granicy Rosji z Chinami) i traktat kiachtyński (1727 r., granica pomiędzy Rosją a mandżurskim imperium Qing).

Szamanizm¹⁰ i buddyzm

Pośród ludności zamieszkującej Buriację, jeśli chodzi o wyznawaną religię, przeważają prawosławie oraz buddyzm tybetański. Natomiast podział etniczny ma odzwierciedlenie w ich religijności. W przypadku Buriatów deklaracje osób wierzących wskazują buddyzm i oficjalnie uznany szamanizm¹¹.

Na terenach historycznie zamieszkiwanych przez Buriatów i ich przodków szamanizm był wiarą pierwotną, bliską sił przyrody i w swych licznych odsłonach występował wśród ludów pochodzenia tureckiego i mongolskiego, zamieszkujących tereny od Altaju do północno-wschodnich krańców Syberii. W tradycyjnym systemie wierzeń szamańskich Buriacji uznaje się istnienie najwyższej istoty (zamieszkującej niebo *tengeri*), wraz z panteonem licznych bóstw niebieskich, zstępujących na ziemię oraz bytujących w podziemnym świecie, a więc funkcjonujących w trójpodziale świata (Górnym, Środkowym i Dolnym). Miejsca święte lub zamieszkiwane przez duchy (góry, skały, jeziora, rzeki, drzewa) otaczane są kultem. Pośrednikiem, prowadzącym i pomagającym w kontakcie ze światem duchowym, jest szaman (kobieta lub mężczyzna), który wybierany

¹⁰ Szamanizm, także szamanizm syberyjski, jest zagadnieniem bardzo szeroko badanym, przede wszystkim z perspektywy antropologicznej czy socjologicznej. W literaturze pojawia się także dyskusja, czy można uznać go za religię, czy też formę pierwotnej duchowości. W niniejszej pracy zastosowano pewne uproszczenie poruszanego tematu, mające na celu przedstawienie jedynie możliwych kontekstów dla omawianego miejsca. Por. także pozycje na temat szamanizmu, w tym na terenie Buriacji: A. Szyjewski, *Szamanizm*, Kraków 2005; M. Hoppál, *Szamani euroazjatyccy*, przeł. M. Bielawska, Warszawa 2009; V.M. Mikhailovskii, *Shamanism in Siberia and European Russia*, tłum. O. Wardrop, „The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland” 1895, t. 24, s. 62–100; L. Krader, *Buryat Religion and Society*, „Southwestern Journal of Anthropology” 1954, Vol. 10, No. 3, s. 322–351; L. Krader, *The Shamanist Tradition of the Buryats (Siberia)*, „Anthropos” 1975, t. 70, nr 1/2, s. 105–144.

¹¹ U Buriatów wschodnich przeważa buddyzm – podobnie jak u Buriatów zamieszkujących w Kraju Zabajkalskim oraz Mongolii, natomiast zachodni Buriaci (głównie w obw. irkuckim) w znacznej części deklarują także szamanizm (traktowany tu jako religia tradycyjna, rdzennie buriacka). Podział na Buriatów wschodnich i zachodnich wyznacza nieformalnie położenie Bajkału. W przypadku ludności Buriackiej deklaracje identyfikacji własnej religijności osób wierzących wskazują buddyzm (88%), szamanizm (5,4%) i prawosławie (2,5%), co ciekawie 1,7% osób wskazało podwójną identyfikację (buddyzm i szamanizm). Rosjanie natomiast identyfikowali się głównie jako prawosławni (84%) i staroobrzędowcy (11,5%). Por. M. Głowacka-Grajper, *Buriaci zachodni wobec problemów ochrony własnej kultury. Spojrzenie antropologa społecznego*, [w:] M. Głowacka-Grajper, E. Nowicka, W. Połec (red.), *Szamani i nauczyciele. Przemiany kultury Buriatów zachodnich*, Warszawa 2013, s. 11. Wyniki badania religijności podane za: B. Jastrzębski, *Współcześni szamani buriaccy w przestrzeni miejskiej Ulan Ude*, Wrocław 2014, s. 43–44.

jest przez duchy, jednak tę możliwość dziedziczy po przodkach szamanach¹².

Szamanizm zaczął być negowany jeszcze w czasach carskich; od początku XX w. nastąpiła intensyfikacja tych działań w ramach nowej formuły państwa bez- lub jednowyznaniowego. Liczba praktykujących szamanów drastycznie spadła, a ich działalność miała raczej formę nieoficjalną. Utrudniło to, poza utrzymaniem specyficznej obrzędowości, także sukcesję „daru” szamańskiego. Po przemianach polityczno-społecznych lat 90. dawny szamanizm buriacki powoli zaczął się odradzać, także w nowych formach, przystosowanych do współczesnej rzeczywistości kraju. W miastach działają szamanki i szamani, którzy odprawiają obrzędy oczyszczenia, różnego typu rytuały uzdrowicielskie, często także przewodniczą rytualnemu składaniu ofiar (przeważnie z owiec)¹³.

Jak wspomniano wyżej, szamanizm był wiarą pierwotną ludów mongolskich (w tym miejscu mamy na myśli zarówno Buriatów, jak i Mongołów). Od XIII w. na obszarach mongolskojęzycznych powoli rozpowszechniał się buddyzm tybetański, tzw. żółta wiara (wśród Mongołów i Buriatów nazywany także lamaizmem¹⁴), który od XVI w. zaczął silnie wypierać tradycyjne wierzenia, a w 1741 r. uznany został za oficjalną religię cesarstwa rosyjskiego. Sytuacja uległa zmianie na początku XX w., szczególnie po rewolucji bolszewickiej buddyzm stracił swoją pozycję, a w końcu działania władz sowieckich doprowadziły pod koniec lat 30. do niemal całkowitego jego wyrugowania, gdy kultura buddyjska prawie przestała istnieć¹⁵.

Zwraca się uwagę, że na szersze przyjęcie buddyzmu i jego praktykę miało wpływ również miejscowe dziedzictwo szamanizmu, wzajemne oddziaływania i przenikanie się tych tradycji. Współcześnie wskazuje

¹² M. Hoppál, op. cit., s. 131–132.

¹³ To neoszamanizm (szamanizm miejski), na ponowny rozwój i popularność szamanizmu miało wpływ także zawiązanie stowarzyszeń szamańskich i możliwość zarejestrowania ich jako związków religijnych. To także pewnego rodzaju zjawisko społeczne, współcześnie obserwowane przez wielu badaczy. Więcej o szamanizmie w Buriacji oraz jego sytuacji współczesnej por. m.in.: B. Jastrzębski, op. cit.; eadem, *Historyczno-kulturowe uwarunkowania tożsamości religijnej współczesnych Buriatów: przypadek szamanizmu*, [w:] L. Dyczewski, K. Jurek (red.), *Tożsamość religijna w nowoczesności*, Lublin 2015, s. 191–208; B. Jastrzębski, J. Morawiecki, *Cztery zachodnie staruchy: reportaż o duchach i szamanach*, Białystok 2014; M. Hoppál, op. cit., s. 132.

¹⁴ Według niektórych źródeł ta nazwa nie jest preferowana, a nawet uznana za określenie pejoratywne. B. Jastrzębski, *Współcześni szamani...*, op. cit., s. 45.

¹⁵ Dodatkowo w latach 1931–1938 wprowadzono reformę języka buriackiego, zmieniając mongolski alfabet klasyczny na rzecz łacińskiego, a następnie na cyrylicę. E. Nowicka, A. Zhanaev, op. cit., s. 95.

się choćby na ciągle znaczenie kopców *obo*, stawianych w miejscach kultu szamanistów, jak i buddystów, którzy „przejęli” wcześniejsze miejsca. Spotyka się tu specyficzny synkretyzm wiary, praktykowanie religii łączącej elementy buddyjskie i szamańskie, zwracanie się o pomoc zarówno do lamów, jak i szamanów¹⁶.

Poza wierzeniami i zwyczajami buddyzm tybetański wniósł na tereny dzisiejszej Buriacji i Mongolii także swe tradycje lecznicze. Medycyna tybetańska powoli rozwijała się w system nazwany współcześnie Tradycyjną Medycyną Mongolską (TMM)¹⁷. To system zbieżny w swych założeniach dotyczących funkcjonowania organizmu i jego zaburzeń, lecz już nieco odmienny, bo zmieniony miejscową tradycją wcześniej stosowanych praktyk leczniczych¹⁸. TMM bazowała na tybetańskich tekstach oraz receptach, a adaptacje wynikały z ograniczonej dostępności wielu środków leczniczych. Zastępowano surowce z oryginalnych recept gatunkami nieco odmiennymi, roślinami rosnącymi na miejscu, powoli wprowadzanymi do kanonu leków. Do wcześniejszych tradycji, które wchłonął ten system, należą m.in.: praktyka rodzin tzw. *bariachi* (specjalizujących się m.in. w masażu, nastawianiu kości), terapia *dom*, szeroko wykorzystuje się również balneoterapię (m.in. obmywanie wodą z leczniczych źródeł). Widoczne są także wyraźne wpływy Tradycyjnej Medycyny Chińskiej, systemu rozwijającego się na południe od obszarów zajmowanych historycznie przez Mongołów¹⁹.

¹⁶ E.C. Holland, *Religious practice and belief in the Republic of Buryatia: Comparing across faiths and national groups*, „Nationalities Papers” 2014, Vol. 42, No. 1, s. 165–180; B. Jastrzębski, *Współcześni szamani...*, op. cit., s. 85–99.

¹⁷ Niektórzy badacze rozważają, na ile system Tradycyjnej Medycyny Mongolskiej jest odmianą Tradycyjnej Medycyny Tybetańskiej, a na ile trwałym historycznie i samodzielnym systemem leczniczym. W związku z odejściem od lamaizmu w czasach porowolucyjnych (początek XX w.) ograniczono jego stosowanie. Mimo czystek stalinowskich tradycja lecznicza, podobnie jak lamowie buddyjscy i ich wiara, przetrwała. Od lat 90. XX w. TMM została uznana w Mongolii za oficjalny system leczniczy obok praktyki medycyny zachodniej, stała się także elementem dziedzictwa kulturowego Mongolii, współtworzącym tożsamość narodową. Ten wpływ rozlewa się także na inne grupy ludności, które wykorzystują podobny zakres środków i terapii leczniczych, będąc równocześnie – choćby historycznie – związanym z narodem mongolskim. Poza Mongolią szeroko praktykuje się TMM w Mongolii Wewnętrznej (Chiny), ale również... w Polsce. Por. M. Hoffmann, *Mongolska medycyna tradycyjna jako przestrzeń postpamięci w perspektywie medykalizacji*, „Politeja” 2020, Vol. 65, No. 2, s. 257–271; S. Qu. et al., *Mongolian medicine: History, development and existing problems*, „Chinese Herbal Medicine” 2022, Vol. 14, No. 3, s. 345–355; C. Kletter et al., *Traditional Mongolian Medicine – a potential for drug discovery*, „Scientia Pharmaceutica” 2008, nr 76, s. 49–63.

¹⁸ N. Bolsokhoyeva, *Tibetan Medical Schools of The Aga Area (Chita Region)*, „Asian Medicine” 2007, No. 3, s. 334–346.

¹⁹ C. Kletter et al., op. cit., s. 49–63; S. Bold, *Brief History and Development of Traditional Mongolian Medicine*, https://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_ipatk_

Odwiedzane miejsca

Pierwszym przystankiem podczas wyprawy było Muzeum Bajkału przy Instytucie Limnologicznym Rosyjskiej Akademii Nauk w Listwiance, gdzie zapoznaliśmy się z wyjątkowością fauny i flory Bajkału. Mogliśmy także wspomnieć polskich badaczy jeziora, jak choćby Benedykta Dybowskiego (1833–1930), Jana Czerskiego (1845–1892) i Wiktora Godlewskiego (1831–1900)²⁰. W tym miejscu należy szczególnie wspomnieć farmaceutę i przyrodnika Ferdynanda Karo (1845–1927), który zebrał olbrzymią kolekcję roślin syberyjskich, także z okolic Irkucka, odkrywając równocześnie 28 nowych gatunków²¹.

Następnie grupa dotarła do niewielkiej wsi Bolszyje Koty, leżącej na południowo-zachodnim skraju jeziora, gdzie znajduje się stacja badawcza Uniwersytetu Irkuckiego. W okolicy mieliśmy okazję oglądać las odtwarzającej się tajgi świetlistej²², charakteryzującej się rzadszym drzewostanem, złożonym głównie z modrzewia dahurskiego (*Larix sibirica* Ledeb.). W lesie można było zaobserwować duży udział młodych drzew liściastych oraz bogaty podszyt, w którym dominowały rośliny charakterystyczne dla tego terenu: różanecznik dahurski (*Rhododendron dauricum* L.), pięciornik krzewiasty [*Dasiphora fruticosa* (L.) Rydb.], a także bergenia grubolistna [*Bergenia crassifolia* (L.) Fritsch] i gruszynka jednostronna [*Orthilia secunda* (L.) House]. Cenne było także spotkanie z dr. Andriejem Lisztwą z Uniwersytetu Irkuckiego, który poprowadził wycieczkę do lasu oraz identyfikował spotykane i zebrane okazy różnych gatunków miejscowej flory. Ciekawszymi roślinami leczniczymi, jakie udało nam się spotkać w stre-

bkk_09/wipo_ipk_bkk_09_topic6_1.pdf [dostęp: 1.07.2019]; A. Pitschmann et al., *Traditional Mongolian Medicine: history and status quo*, „Phytochemistry Review” 2013, nr 12, s. 943–959.

²⁰ Przed muzeum znajduje się tablica pamiątkowa poświęcona „J. Czerskiemu i pozostałym badaczom z Syberii”. Więcej o działalności polskich badaczy Syberii, zesłańców i ochotników m.in. w: J. Arvaniti, D. Pietrzekiewicz, *Syberia – legenda i rzeczywistość na wystawie „Polscy badacze Syberii”*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk” 2009, nr 50, s. 58–86.

²¹ Zbiory F. Karo szacuje się na ok. 80 tys. okazów, znaczna część alegatów zielnikowych zachowała się głównie w europejskich instytucjach. Por.: F. Karo, *Z notatek botanika*, „Wiadomości Farmaceutyczne” 1902, nr 11, s. 264–267; I. Arabas, *Zielniki flory syberyjskiej Ferdynanda Karo w zbiorach europejskich ogrodów botanicznych*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2012, t. 16, s. 233–241.

²² Na terenie leśnym za wsią Bolszyje Koty pobliskie lasy zostały w części wycięte na początku XX w., głównie przez poszukiwaczy złota. Około 2 km za wsią znajduje się m.in. zapadnięta sztolnia takiej kopalni. Obecnie istniejący las nie jest więc już lasem pierwotnej tajgi.

fie nieopodal brzegu jeziora, były tarczycza bajkalska (*Scutellaria baikalensis* Georgi) czy lilia drobna (*Lilium pumilum* Redouté).

Kolejnym punktem wyprawy był kilkudniowy pobyt na Olchonie, największej wyspie Bajkału, rdzennie zamieszkiwanej przez Buriatów. Na stosunkowo niewielkim obszarze można tu obserwować przenikające się krajobrazy zróżnicowanych formacji leśnych, takich jak tajga świetlista czy lasostep, z różnymi postaciami stepów. Ponadto występują tu równocześnie rośliny górskie, co wyróżnia ten obszar w charakterystyce geobotanicznej²³. Część wyspy (głównie południową i zachodnią) pokrywa step, pozostałą część porasta tajga, z głównym udziałem sosny i modrzewia, obfitująca w zarośla rododendronów. Na Olchonie mieliśmy możliwość zaznajomienia się przede wszystkim z roślinnością stepową. W odwiedzanych miejscach przeważały szarotki (*Leontopodium* sp.), mak Popowa (*Papaver popovii* Sipliv.), traganek olchoński (*Astragalus olchonensis* Gontsch.) oraz, kolejny charakterystyczny gatunek dla tamtejszych stepów, *Phlojodicarpus sibiricus* (Fisch.) Koso-Pol.

Na Olchonie znajdują się także jeziora, niektóre uznane za miejsca lecznicze – jak słonowodne jezioro Szara-Nur (jezioro żółte). Słynie ono z dość ciepłej wody o wysokim stężeniu substancji mineralnych oraz leczniczych osadów (błota), które polecane są w formie okładów w schorzeniach stawów. Olchon to jednocześnie najważniejszy region dla szamanizmu buriackiego, pełny miejsc uświęconych. Na półwyspie Burchan, znajdującym się na zachodnim brzegu wyspy, nieopodal miejscowości Chuzyr, z wód Bajkału wynurza się skała Szamanka (Skała Szamana). Według legend w jaskini w tej skale zamieszkał najwyższy duch, który zstąpił z nieba, stąd jest to najświętsze miejsce Olchonu²⁴. Charakterystyczny kształt dwóch części skały wapienno-marmurowej, pochylającej się nad błękitnymi wodami Bajkału, jest prawdopodobnie najczęściej reprodukowanym obrazem z tego rejonu świata (II. 1).

²³ W.A. Snytko, T. Szczypek, S. Wika, *Olchon – bajkalska osobliwość*, „Wszechświat” 1997, t. 98, nr 10, s. 254–257; S. Wika, T. Szczypek, E.A. Kozyriewa, *Zmiany roślinności psammostepów na wyspie Olchon (Bajkał)*, „Geographia. Studia et Dissertationes” 2011, t. 33, s. 63–78. Wyjaśniając dodatkowo użyte terminy: typy stepu wyróżniane są na podstawie gatunków dominujących oraz stopnia zagęszczenia roślinności. Typowe dla Olchonu są obszary stepu (murawy zwarte i wysokie) oraz psammostepu (murawy luźne i najczęściej niskie).

²⁴ Według informacji z tablicy informacyjnej obok skały Szamanki jest to jedno z dziewięciu najświętszych miejsc szamanizmu azjatyckiego. Legendy szamańskie mówią, że w skale tej zamieszkał najpotężniejszy z trzynastu synów boskiego Tengri (niebo; bóstwo naczelne), kiedy zstąpili oni na ziemię.

Il. 1. Skała Szamanka (półwysep Burchan, Olchon) – najświętsze miejsce buriackiego szamanizmu. Fot. Barbara Bochenek

Na całej wyspie widoczne są miejsca modlitw szamanów, gdzie zwykli ludzie oddają cześć *eżinom* (duchom-gospodarzom)²⁵. Przestrzeń należąca do ludzi przy miejscach uświęconych oznaczona jest złożonymi w niewielkie stopy kamieniami lub gałęziami, nazywanymi *obo*. Bardziej barwne są *serge*²⁶ (konowiaży), drewniane słupy z związanymi na nich kolorowymi wstążkami, gdzie zostawia się także dary, np. w postaci pieniędzy czy pożywienia (Il. 2 i 2a). Inne szczególne miejsca oznaczają *załaa*²⁷, drzewa, których gałęzie także ozdabiane są wstążkami lub gałgankami.

²⁵ *Eżin* to duch gospodarz różnych miejsc (góry, skały, jeziora, rzeki), ale także roślin (drzew) czy przedmiotów.

²⁶ *Serge* (konowiaż) to słupek stawiany przed jurtą do przywiązywania koni, atrybut przestrzeni rodowej. Jednocześnie ma symboliczne znaczenie, wskazujące miejsce posiadające swego gospodarza. To nawiązanie do świętego drzewa, drzewa życia z końmi u podstawy, które łączy trzy światy – niebiański, ziemski i podziemny (Górny, Środkowy i Dolny). Słupy *serge* spotyka się przed jurtami, w pobliżu dróg oraz w miejscach określanych nazwą *barisa* (gdzie składa się dary duchom). Por. M. Łabędzka-Koecherowa, *Mitologia ludów tureckich. Syberia Południowa*, Warszawa 2015, s. 28–29.

²⁷ *Załaa* – wąskie paski kolorowego materiału (wstążek, folii itp.), przywiązane na gałęziach świętych drzew, w miejscach zamieszkiwania *eżina*. Niekiedy zapisane są na nich prośby i modlitwy.

Il. 2. Słupy serge na olchońskim stepie. Fot. Justyna Makowska-Wąs

Il. 2a. Dodatkowa ofiara zostawiona na słupie serge – znaczek wyprawy autorstwa Krzysztofa Kmicia. Fot. Joanna Chłopicka

Arszan

Wyprawa kolejno zmierzała brzegiem Doliny Tunkińskiej w stronę łańcucha górskiego Sajarów Wschodnich. Dolinę, położoną na południowy wschód od jeziora Bajkał, otaczają pasma górskie – od strony południowo-wschodniej Chamar-Daban, a od północnego zachodu Sajary Wschodnie z pasmem Golców Tunkińskich.

Dolina Tunkińska jest częścią strefy ryftu Bajkału, głębokiego uskoku tektonicznego, charakteryzującego się niegdyś stosunkowo dużą aktywnością sejsmiczną. Pozostałością prehistorycznej przeszłości są liczne jeziora oraz niewielkie pagórki dawno wygasłych wulkanów, pomiędzy którymi meandrują wody rzeki Irkut. Teren ten obfituje także w naturalne źródła mineralne, głównie węglanowo-radonowe. Wokół niektórych źródeł powstawały od początku XX w. miejscowości uzdrowskowe²⁸. W dolinie spotkamy dużą różnorodność roślinności,

²⁸ Największe i najbardziej znane to Arszan, Żemczug i Niłowka. Liczne źródła znajdują się także w górach, największe zgrupowanie w okolicy rzeki Szumak. M. Walczak, W. Kowalski, *Bajkał Morze Syberii. Przewodnik turystyczny*, Kraków 2005, s. 111–122.

także typową dla miejsc podmokłych czy bagiennych. Z kolei w górach dominuje tajga ze zmiennym udziałem sosny syberyjskiej (*Pinus sibirica* Du Tour) i modrzewia (*Larix sibirica* Ledeb.). Wyższe położenia charakteryzuje roślinność pietra alpejskiego, łąki wysokogórskie, zarośla rododendronów, aż do tundry górskiej, z niewielkimi krzewinkami, mchami i porostami²⁹.

Około 100 km od południowo-zachodniego brzegu Bajkału, u stóp Tunkińskich Golców, w środkowej części grzbietu, u ujścia rzeki Kyngargi do Doliny Tunkińskiej leży kurort turystyczny Arszan. To niewielka miejscowość – stałych mieszkańców jest niecałe 3000³⁰ – choć w sezonie letnim jest dość popularnym uzdrowiskiem. Z języka buriackiego słowo *Arszaan* oznacza „lecniczą wodę” lub „źródło lecznicze”. Woda jest istotnym elementem leczniczym i profilaktycznym, gdyż Buriaci przywiązują do źródeł mistyczne znaczenie³¹. Wzdłuż spływającej z gór i przecinającej wieś rzeki Kyngarga znajdują się pitne źródła lecznicze, w których przemycie się ma także charakter obrzędowy lub religijny³². Najbardziej znane jest tzw. źródło oczne, o dużej zawartości żelaza (rus. *glaznoj istocznik*), w którym pojawiają się niewielkie bąbelki gazu. Uważa się, że najkorzystniejsze jest złapanie wody z takim bąbelkiem i przetarcie nią oczu. Wyjątkowość tych miejsc podkreślają *zataa* na okolicznych drzewach, które zawiązuje się z prośbą lub w podziękowaniu za wyleczenie. Spotkaliśmy wiele osób, które przyszły tylko się napić lub obmyć wodą, inne dźwigały różnej wielkości baniaki z zaczerpniętą z tych źródeł wodą.

Targ zielarski w Arszanie

Na obrzeżach Arszanu, wzdłuż szlaku pieszego leżącego tuż przy rzece Kyngarga, znajduje się przestrzeń handlowa, która nazywana

²⁹ Pasma Sajanów mają nieco odmienną wysokość. Najwyższy szczyt Sajanu Wschodniego – Munku-Sardyk – osiąga wysokość 3491 m n.p.m., z kolei góry Sajanu Zachodniego są nieco niższe.

³⁰ Według spisu *Ludności mieszkańców Federacji Rosyjskiej według jednostek komunalnych*, stan na 1 stycznia 2023 r. to 2733 stałych mieszkańców. *Čislennost'...*, op. cit.

³¹ Podobnie w Mongolii – jednym z elementów tradycyjnego lecznictwa jest wykorzystanie balneoterapii. Oznacza to stosowanie wody z wybranych źródeł czy jezior (posiadających właściwości lecznicze) do picia, kąpieli, okładów czy przemywań. S. Bold, op. cit., s. 2–3.

³² Wzdłuż rzeki Kyngargi biegł szlak turystyczny i ścieżka widokowa, m.in. na wodospady, przekraczająca rzekę kilkoma mostami. W 2014 r. po ulewnych deszczach na miejscowość Arszan spłynęła lawina błotna, niszcząc kilka wodospadów oraz częściowo fragmenty wsi. A. Šepik, *Aršan: počemu sošel sel'*, <https://www.irk.ru/news/article-s/20140710/sel/> [dostęp: 4.01.2024].

jest „Mongolskim targiem” (*Mongolskij rynek*)³³. Są to zadane stragany po obu stronach wąskiej ścieżki (miejscami kupujący poruszają się po platformie z desek), a w dalszej części doliny są to zbite z desek lub rozkładane stoły. Niektórzy sprzedawcy ziół, szczególnie z niewielkim zestawem surowców, rozkładają się wprost na płachtach wzdłuż ścieżki.

Na targu znajdziemy w dużej ilości wyroby sprowadzane z nieodległej Mongolii (stąd zapewne nazwa targu), są to przede wszystkim wyroby z wełny wielbłądziej, jak motki wełny, skarpety, szale, swetry i różne inne ubrania lub obuwie. Ponadto wiele stoisk oferuje ozdoby i biżuterię wykonane z występujących w tych rejonach minerałów, a poza tym znajdziemy zabawki, breloczki, zawieszki z błogosławieństwem (także z napisami w języku chińskim) itp. Na nielicznych straganach można kupić charakterystyczne rękodzieło buriackie – różnej wielkości pudełeczka i opakowania zrobione z kory brzozy. Ponadto część sprzedawców oferuje kosmetyki naturalne z wyciągami z roślin syberyjskich oraz różnego rodzaju herbaty, także z dodatkiem miejscowych ziół.

Najbardziej interesująca, nie tylko z perspektywy farmakognostycznej, jest część targu zielarskiego. Stoiska niektórych sprzedawców mieszają się z tymi oferującymi wszelkie inne, wymienione wcześniej produkty, także w strefie początkowej targu, czyli przy samej miejscowości i w okolicach bocznego wejścia na ścieżkę od strony sanatorium. Wielu sprzedawców ziół, szczególnie z małymi stoiskami lub tylko kilkoma surowcami, spotyka się przy końcu strefy handlowej, gdzie docierają najwytrwalsi kupujący lub turyści zmierzający do punktów widokowych nad rzeką.

Pracownicy Katedry Farmakognozji przygotowali ankietę w języku rosyjskim, która miała być pomocna w zebraniu informacji od sprzedawców na temat pochodzenia, działania oraz zastosowania oferowanych roślin. Na targu uczestnicy grupy farmakognostycznej odwiedzali kolejne stoiska, zwracając szczególną uwagę na asortyment oferowanych surowców leczniczych oraz wszelkie informacje, jakie sprzedawcy umieszczali przy danym surowcu. Wybrani sprzedawcy proszeni byli o wypełnienie ankiety lub odpowiedź na kolejno zada-

³³ Na stronach rosyjskojęzycznych opisujących atrakcje rejonu Bajkału (w tym Arszanu i Tunkińskich Golców) używana jest nazwa *Mongolskij rynek*, podobnie jak na rosyjskojęzycznych blogach. Z kolei perspektywa podróżnicza skupia się na atrakcyjności sprzedawanych tu ziół leczniczych, nie ubrań i pamiątek, stąd często pisze się o tym miejscu jako o „targu zielarskim” lub „targu arszańskim/targu w Arszanie” (przewodniki, blogi polsko- i anglojęzyczne).

Il. 3. Uczestnicy wyprawy podczas rozmów ze sprzedawcami na targu w Arszanie. Fot. Wojciech Wasilak

wane pytania (il. 3). Rozmowy prowadzone były w języku rosyjskim, odpowiedzi notowano. Ankiety kierowano do sprzedawców oferujących na swoim stoisku co najmniej kilka surowców sprzedawanych luzem. Większość pytaných osób raczej chętnie odpowiadała na zadawane pytania, choć odpowiedzi zazwyczaj były krótkie. Na pewno wpływ na to miał brak możliwości dłuższej rozmowy i zapoznania się ze sprzedawcą oraz, być może, pewne onieśmienie taką formą kontaktu. Grupa pytająca składała się z kilku obcych osób, istniała pewna bariera językowa, rozmowy były częściowo nagrywane, a spotkanie fotografowane i częściowo filmowane. Nagrane zostało sześć rozmów z pięcioma sprzedawcami.

Przygotowana ankieta zawierała następujące pytania:

1. Jak nazywa się ta roślina po rosyjsku? Jak to się popularnie nazywa? Znasz jego łacińską nazwę?
2. Gdzie go zebrałeś? Na jakim terenie rośnie? (np. góry, las, równina, w pobliżu rzeki itp.)
3. Jaka część tej rośliny jest używana? (liść, korzeń, kwiat, cała roślina)
4. Kiedy zbiera się tę roślinę? (miesiąc, kiedy kwitnie?)
5. Jak to działa?
6. Przy jakich chorobach jest stosowany? Komu można go dać, a komu nie?
7. W jakiej formie jest przyjmowany? (herbata, odwar, napar, nalewka, okłady, maść)

8. Ile razy dziennie? Jak długo przyjmować?
9. Czy występują skutki uboczne?
10. Czy wiesz, co działa w tej roślinie?
11. Czy znasz jakieś ciekawe historie/legendy związane z tą rośliną?

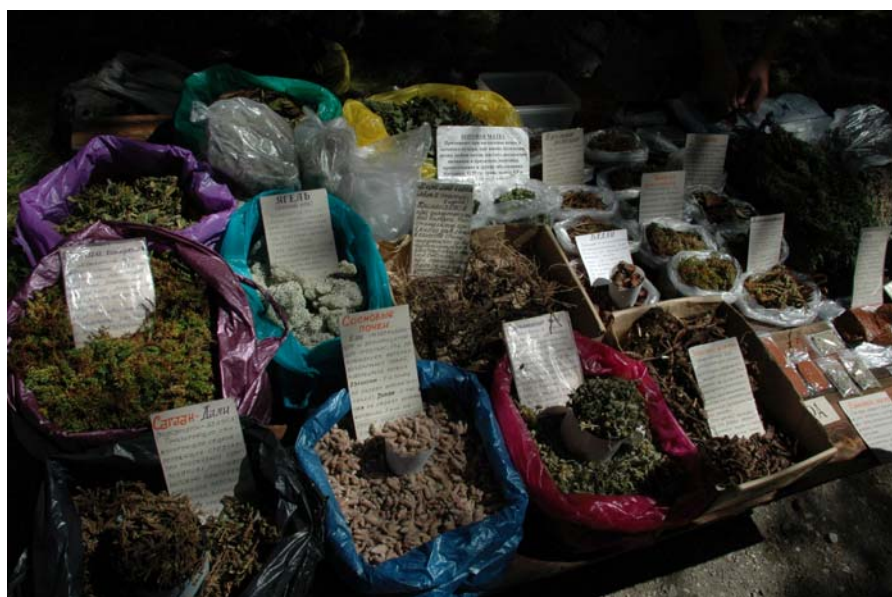
Większość sprzedawców dobrze orientowała się w sposobach stosowania poszczególnych ziół, dawce czy sposobnie przygotowania, niektórzy jednak nie mieli większej wiedzy na temat oferowanych produktów, zazwyczaj posiłkując się wówczas dołączonymi do surowców etykietami z opisem. Warto wspomnieć, że jeden ze sprzedawców miał przy sobie także fachową pomoc w postaci książki o roślinach leczniczych Syberii południowej³⁴.

Zestaw oferowanych surowców leczniczych na poszczególnych stoiskach był bardzo różny. Niekiedy był to tylko jeden surowiec, a u innych sprzedawców nawet kilkanaście rodzajów surowców. Najczęściej surowce dostępne były w jednej formie (pojedyncze suszone rośliny luzem lub pojedyncze zioła porcjowane), niekiedy w ofercie były oba rodzaje.

Najciekawszą grupą były surowce stanowiące suszone rośliny, a także porosty i grzyby, które sprzedawano luzem w całości, fragmentach lub o różnym stopniu rozdrobnienia. Miarą, dla której na etykietach zapisano ceny, były porcje odmierzane np. małym kubeczkim. Ta grupa surowców przechowywana i prezentowana była na stoiskach w kolorowych workach foliowych (Il. 4). Niektóre surowce sprzedawano także w mniejszych, jakby już odmierzonych lub odważonych porcjach w małych woreczkach. Przy surowcu sprzedawcy kładli etykiety – kartki lub kartony zawierające jedynie jego nazwę lub nazwę z dodatkowym opisem (wskazaniami, sposobem przygotowania i dawkowaniem). Najczęściej kartki lub kartony miały napisy odręczne, mniejsza część sprzedawców miała kartki w formie wydrukowanej lub nawet zafoliowanej. Nieliczne rośliny sprzedawane były w postaci świeżej, jak gałązki surowca o nazwie *wieries* (lub *arsa*), czyli jałowca (prawdopodobnie *Juniperus pseudosabina* Fisch. & C.A.Mey.)³⁵. Nie jest to roślina lecznicza *sensu stricto*, nawet nie zaleca się jej spożywania ze względu na właściwości toksyczne. Według relacji sprzedawcy surowiec wykorzystywany jest przez buriackich szamanów do okadza-

³⁴ Był to dość zacytowany egzemplarz *Pożytecznych roślin środkowej Syberii* autorstwa W.W. Teljatewa (V.V. Telât'ev, *Poleznye rasteniâ Central'noj Sibiri*, Irkuck 1987).

³⁵ Pod nazwą rosyjską *wieries* funkcjonują także inne gatunki jałowca. Na tym terenie wykorzystuje się gatunek przypominający wyglądem rosnący w Polsce jałowiec sawina, którego zasięg występowania obejmuje zresztą także ten obszar.

Il. 4. Stoiska na targu w Arszenie – surowce roślinne sprzedawane luzem. Fot. Wojciech Wasilak

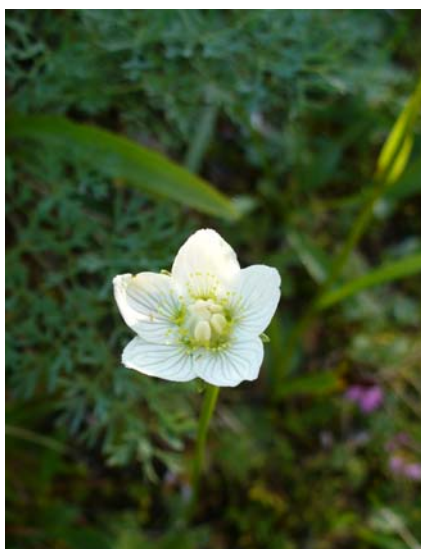
nia ciała i pomieszczeń, a także np. wódki jako ofiary do bryzgan³⁶. Służy oczyszczaniu domu lub osoby, również przy błagan³⁶ duchów. Takie okadzanie jest dość popularną praktyką oczyszczania lub nawet dezynfekowania pomieszczeń, także ze względu na przyjemny zapach dymu. Na stronach internetowych sklepów sprzedających zioła syberyjskie można zakupić gotowe małe wiązki suszonych gałązek jałowca. Na targu, oprócz świeżych gałązek, sprzedawany był także sproszkowany suszony surowiec, wykorzystywany do tych samych, ceremonialnych i profilaktycznych celów.

W tej grupie surowców (sprzedawanych luzem) poszukiwaliśmy roślin znanych lub spotkanych wcześniej i rozpoznanych na stanowiskach naturalnych albo występujących na obszarze Sajanów. Ciekawym aspektem było porównywanie zastosowania roślin występujących także w Polsce – a na tym terenie wykorzystywanych jako leczniczych. Jedną z takich roślin jest dziewięciornik błotny (*Parnassia palustris* L.), którego ziele lub całe rośliny stosuje się jako środek przeciwdrobnoustrojowy, uspokajający, moczopędny, przeciwgorączkowy i przeciwbólowy oraz przeciwnowotworowy. Ziele zalecane jest m.in. w schorzeniach nerek i wątroby, zaburzeniach nerwowych (padaczka), nadciśnieniu, chorobach przewodu pokarmowego (głównie żołądka) czy krwawieniach u kobiet³⁷. W Polsce jego stosowanie można określić jako historyczne. Na targu w Arszanie surowiec sprzedawany był luzem oraz jako paczkowany, tę formę omówiono dalej (II. 5).

Pośród wielu surowców stanowiących fragmenty roślin znajdziemy także innego typu produkty. Są to m.in. wydzieliny roślinne, jak produkty żywiczne czy gummy. Przykładowym surowcem jest kamied¹, grudki przypominające wyglądem żywicę, które przed użyciem zmiękcza się i rozpuszcza w wodzie. To gumożywica otrzymywana z miejscowych gatunków modrzewi, głównie *Larix sibirica* Ledeb. i *L. gmelinii* (Rupr.) Kuzen., polecana w stanach zapalnych żołądka, na zgagę oraz jako środek dezynfekujący. Podobnym produktem jest żywica do żucia (*tajeżnaja smołka*), stosowana do oczyszczania jamy ustnej. To brązowa masa sprzedawana w małych porcjach (w woreczkach strunowych) lub laskach (na sztuki, przechowywana w słoju z wodą). W handlu aptecznym dostępne są popularne postaci spreparowane, np. jako tabletki do żucia z różnymi dodatkami leczniczymi i aroma-

³⁶ To część ceremonii, którą może wykonać każdy, wykonywanej, by przebłagać lub nakarmić ducha, polega na wylaniu niewielkiej ilości wódki, mleka czy herbaty w miejscu jego obecności. Także szaman może bryzgać w czasie prowadzonych przez siebie ceremonii szamańskich (tzw. kamiania).

³⁷ Informacje (działanie i zastosowanie) z ulotki dołączonej do surowca.

Il. 5. Dziwięciornik błotny (*Parnassia palustris*) i surowiec zakupiony na targu (bielozor błotnyj). Fot. Justyna Makowska-Wąs

tyzującymi, stosowane w stanach zapalnych zębów i dziąseł oraz jamy ustnej i gardła (w Polsce takie produkty pochodzenia rosyjskiego noszą nazwę „żywiczki”).

Innym ciekawym surowcem z perspektywy polskiej jest *czaga*, zwana inaczej hubą brzozową, sprzedawana na targu w całych dużych kawałkach lub drobno pokruszona. To blyskoporek podkorowy [*Inonotus obliquus* (Ach. ex Pers.) Pilát], grzyb pasożytny na brzożach, surowiec posiadający monografię w Farmakopei Rosyjskiej XIV³⁸. Stosowany jest głównie w schorzeniach przewodu pokarmowego (stany zapalne, wrzody żołądka i dwunastnicy), ale niegdyś także w cukrzycy, chorobach sercowo-naczyniowych, a nawet w nowotworach³⁹. W Polsce grzyb ten, znany także pod historyczną nazwą *Fungus betulinus*, mimo pewnej popularności jeszcze kilkadziesiąt lat temu, współcześnie jest bardzo rzadko wykorzystywany i kojarzony głównie z ziołolecznictwem ludowym. Drugi spotkany surowiec grzybowy to *agarik*, owocnik pniarka lekarskiego [*Fomitopsis officinalis* (Vill.)

³⁸ Čaga (*Czaga*), *Gasudarstwennaâ farmakopeâ Rossijskoj Federacii XIV izdanie*, Moskwa 2018, s. 6567–6575, <https://docs.rucml.ru/feml/pharma/v14/vol4/785/> [dostęp: 10.01.2024].

³⁹ A.N. Shikov et al., *Medicinal Plants of the Russian Pharmacopoeia; their history and applications*, „Journal of Ethnopharmacology” 2014, Vol. 154, s. 481–536. DOI: doi.org/10.1016/j.jep.2014.04.007.

Bondartsev & Singer], zwany w Polsce także modrzewiową gąbką, sprzedawany w postaci całych owocników lub pasków porcjowanych w małych woreczkach. Dostępne były także porosty pod nazwą *ja-gieł*, tzw. mech reniferowy, ten surowiec pochodzić może z różnych gatunków rodzaju *Cladonia* sp. Na targu sprzedawane było także *kamiennoje masło*, produkt mineralny zbierany z zagłębień skał (znany także pod nazwą „białe mumio”), o wysokiej zawartości soli glinowo-magnezowych. Po rozpuszczeniu w wodzie stosowany jest w chorobie wrzodowej, kamicy żółciowej, bieguncie, a także w chorobach ginekologicznych, anemii, złamaniach i ranach czy epilepsji⁴⁰.

Sposób przechowywania tej grupy surowców świadczył o samodzielnym zbiorze lub pozyskiwaniu od innych zbieraczy, najprawdopodobniej z niedalekiej okolicy. Te przypuszczenia potwierdziły rozmowy ze sprzedawcami – część określała, gdzie należy zbierać te rośliny, inni wskazywali, że zakupuje się je od zbieraczy. W Tabeli 1, gdzie zestawiono rośliny sprzedawane na targu, formę dostępną luzem oznaczono literą „L” (Tab. 1).

U części sprzedawców, poza opisanymi surowcami luzem, można było kupić także pojedyncze surowce porcjowane, z dołączoną ulotką (tj. zafoliowane w niewielkie porcje, ok. 25 g). Większość surowców z tej grupy miała wspólne źródła dystrybucji, na co wskazywało podobieństwo etykiet (Il. 6). Najczęściej spotykany typ opakowań pochodził z firmy PT Dauraskaĭa Zagotovitel'naĭa Kompania⁴¹. Oznakowanie woreczka to kartka (zwykle nieostra kserokopia), zawierająca nazwę surowca, nazwę łacińską rośliny (!), niekiedy adnotację o systemach medycznych wykorzystujących ten gatunek (np. „środek stosowany w tybetańskiej, mongolskiej i oficjalnej medycynie”). Ponadto określono działanie, wskazania i sposób stosowania surowca. Typ drugi, pochodzący z firmy OOO „Šalfiej”, to najczęściej kolorowa kartka dołączona do woreczka, zawierająca analogiczny schemat opisu⁴². Surowce od obu wymienionych producentów miały także na opakowaniu odpowiednie numery zgód, licencji lub serii produktu. Dodatkowo niektórzy sprzedawcy mieli paczkowane surowce (w woreczki strunowe) z kartką zawierającą nazwę surowca, wskazania, sposób przygotowania i dawkowanie, ale bez adnotacji o producencie.

Zestaw surowców leczniczych dostępnych w postaci paczkowanych porcji od producentów był bardzo szeroki, obejmował kilka surowców

⁴⁰ Informacje o zastosowaniu z ulotki dołączonej do surowca.

⁴¹ PT Dauraskaĭa Zagotovitel'naĭa Kompania, prawdopodobnie z Kraju Zabajkalskiego.

⁴² OOO „Šalfiej” z Irkucka. Firma ma także stronę internetową z szeroką ofertą oraz informacjami na temat roślin syberyjskich. Por. <https://baikmed.ru/>.

Il. 6. Zestaw paczkowanych ziół pojedynczych oraz profilowanych mieszanek ziołowych. Fot. Barbara Bochenek

farmakopealnych (oficjalnej medycyny), które są często wykorzystywane, również w Polsce (kora dębu i kruszyny). Niektóre rośliny występujące na terenie centralnej Syberii, ale stosowane także w innych systemach medycznych, jak leuzea krokoszowata [*Rhaponticum carthamoides* (Willd.) Iljin] czy tarczycza bajkalska (*Scutellaria baicalensis* Georgi), występowały tylko w tej formie. Innym przykładem jest *Stellera chamaejasme* L., nazywana aleksandryjskim liściem, mająca właściwości łagodnie przeczyszczające, a wykorzystywana w medycynie mongolskiej, tybetańskiej oraz chińskiej. Również niektóre surowce, wykorzystywane jedynie tradycyjnie, sprzedawano wyłącznie w formie paczkowanej. To m.in. ciemiężycza czarna (*Veratrum nigrum* L.), stosowana w chorobie alkoholowej do obrzydzenia smaku alkoholu. Dla części surowców spotykane były obie formy, jak dla karagany grzywiastej [*Caragana jubata* (Pall.) Poir] – surowiec luzem oraz opakowania firmowe. Niektóre surowce pakowane były przez sprzedawców w woreczki bez opisu, jedynie dla łatwiejszego ich porcjowania (jak gumożywica modrzewiowa). W Tabeli 1 surowce sprzedawane na targu w formie porcjowanej oznaczono literą „P” (Tab. 1).

Trzecią grupą produktów sprzedawanych na targu były mieszanki ziołowe, zawsze w foliowych opakowaniach o niewielkiej grama-

turze (zwykle 50 g). Dołączona etykieta w formie wydruku na kolorowym papierze zawierała nazwę mieszanki (czyli nazwę kierunku działania), jej skład jakościowy z podaniem udziału częściowego poszczególnych surowców, a także serię i datę ważności. Po przyjrzeniu się składom mieszanek można zauważyć, że złożone były w głównej mierze z surowców, które można zaliczyć do zestawu roślin leczniczych oficjalnej medycyny rosyjskiej, w tym surowców farmakopealnych.

Poniżej podano składy przykładowych mieszanek z targu z zachowaniem nazwy mieszanki i zapisaną nazwą surowca w tłumaczeniu (po lewej). Składy te uzupełniono nazwami łacińskimi roślin leczniczych oraz oznaczeniem ich obecności w Farmakopei Rosyjskiej XIV⁴³ (po prawej).

Klimaks – Klimakterium

Kozłek (korzeń) – *Valeriana officinalis* (Farm. Ros. XIV)

Piwonia (korzeń) – *Peonia officinalis*

Nagietek (kwiaty) – *Calendula officinalis* (Farm. Ros. XIV)

Rumianek (kwiaty) – *Matricaria chamomilla* (Farm. Ros. XIV)

Dzika róża (owoce) – *Rosa* sp. (*R. canina*) (Farm. Ros. XIV)

Wierzbówka (ziele) – *Chamaenerion angustifolium*

Tymianek (ziele) – *Thymus* sp. (Farm. Ros. XIV)

Zabolewania szcitolwidnoy żelezy – Choroby tarczycy

Głóg (owoce) – *Crataegus* sp. (Farm. Ros. XIV)

Głóg (kwiaty) – *Crataegus* sp. (Farm. Ros. XIV)

Nostrzyk (ziele) – *Melilotus officinalis* (Farm. Ros. XIV)

Dziurawiec (ziele) – *Hypericum perforatum* (Farm. Ros. XIV)

Wrotycz (kwiaty) – *Tanacetum vulgare* (Farm. Ros. XIV)

Żeleźnik (ziele) – *Phlomis tuberosa*

Serdecznik (ziele) – *Leonurus cardiaca* (Farm. Ros. XIV)

Nagietek (kwiaty) – *Calendula officinalis* (Farm. Ros. XIV)

Poza targiem udało nam się zorganizować spotkanie z panią sprzedającą zioła, która w formie wykładu z pokazem scharakteryzowała nam wybrane rośliny lecznicze tego rejonu Syberii. W czasie omówienia roślin posiłkowała się wydrukowanymi kartami, które przedstawiały zdjęcia roślin, zawierały ich opisy lub były zalaminowanymi informacjami reklamowymi o mieszkankach ziołowych. Poza tym

⁴³ *Gasudarstwennaâ farmakopeâ.*

przyniosła ze sobą wiele surowców roślinnych, które mogliśmy także zakupić. To spotkanie, prowadzone w przyjaznej atmosferze wspólnej rozmowy i bez presji czasu, znacząco uzupełniło zebrane wcześniej materiały.

Zioła – pamiątką z podróży

Niektóre z surowców oferowanych na targu w Arszanie uznać można za atrakcję turystyczną, często kupowaną jako prezent lub pamiątkę z podróży. To zioła charakterystyczne dla tego rejonu, bardzo często stosowane oraz mające przyjemny smak i pobudzające właściwości. Najbardziej popularne są suszone liście różanecznika Adamsa (*Rhododendron adamsii* Rehder), czyli *sagaan-dali* (II. 7). Napar z suszonych liści, jak napisano w przewodniku turystycznym, „o intensywnie poziomkowym zapachu ma właściwości stymulujące pracę serca”⁴⁴. Liście *sagaan-dali* oraz napar z nich mają rzeczywiście niezwykle i przyjemny zapach i smak, zaleca się jednak używać ich w niewielkiej ilości (2–3 liście na kubek), przez ograniczony czas (po ok. miesiącu należy zrobić dłuższą przerwę) lub nawet tylko w razie konieczności. Roślina ma właściwości pobudzające (nie zaleca się stosować na noc). Działania, jakie są jej przypisywane, charakteryzuje wiele roślin adaptogennych. To m.in. właściwości antyoksydacyjne, tonizujące, wzmacniające naczynia, a także poprawiające pracę mózgu i pamięć, zwiększające wydolność organizmu przy wysiłku fizycznym czy wspomaganie gojenia ran. Różanecznik Adamsa jest niewielkim krzewem, spotykanym wysoko w górach (w tym górujących nad Arszanem Sajanach), ponad granicą lasu. Drugim surowcem-pamiątką jest niezwykle popularny *kurilskij czaj*, czyli fragmenty pędów (liście i kwiaty) pięciornika krzewiastego [*Dasiphora fruticosa* (L.) Rydb.], pospolitej rośliny podszytu tajgi. Przygotowuje się z niego napar o delikatnym smaku, który pija się zamiast herbaty (II. 8). Na targu spotkać go można było na wielu stoiskach.

⁴⁴ M. Walczak, W. Kowalski, op. cit., s. 112.

Il. 7. Różanecznik Adamsa (*Rhododendron adamsii*) i surowiec *sagaan-dali*. Fot. Daba (roślina), Wojciech Wasilak (surowiec)

Il. 8. Pięciornik krzewiasty (*Dasiphora fruticosa*) i surowiec kurilskij czaj. Fot. Justyna Makowska-Wąs (roślina), Wojciech Wasilak (surowiec)

Tab. 1. Zestawienie surowców sprzedawanych na targu w Arszanie (lu-
zem i porcjowanych)

Nazwa łacińska rodziny/rośliny	Nazwa miejscowa ^a	Nazwa polska	Część rośliny	Forma surowca ^b	Farm. Ros. XIV ¹
Amaranthaceae					
<i>Salsola collina</i> Pall.	soljanka chołmowaja	solanka pagórkowa	ziele	P	
Araceae					
<i>Lemna minor</i> L.	riaska malaja	rzęsa drobna	ziele	P	
Asteraceae					
<i>Antennaria dioica</i> (L.) Gaertn.	koszaczja łapka	ukwap dwupienny	kwiaty	L	
<i>Artemisia frigida</i> Willd.	kamiennaja połyn', chłodnaja połyn'	bylica frędzlasta	ziele	L	
<i>Bidens tripartita</i> L.	czerydy trawa	uczep trójlistkowy	ziele	P	
<i>Parasenecio hastatus</i> (L.) H.Koyama	kakalija kop'jewidnaja		liść	P	
<i>Phlojodicarpus sibiricus</i> (Fisch.) Koso-Pol.	wzdutopłotnik sibirskij		korzeń	P	
<i>Rhaponticum carthamoides</i> (Willd.) Iljin [syn. <i>Leuzea carthamoides</i> (Willd.) DC.]	maralij korien'	leuzea krokoszowata, szczodrak krokoszowaty	korzeń	P	x
<i>Saussurea amara</i> (L.) DC	bratskij trut	saussurea gorzka	ziele	P	
<i>Taraxacum</i> sect. <i>Taraxacum</i> F.H.Wigg	oduwanczik lekarstwienyj	mniszek	korzeń	P	x
Berberidaceae					
<i>Berberis sibirica</i> Pall.	barbaris sibirskij	berberys syberyjski	korzeń	L	
Celastraceae					
<i>Parnassia palustris</i> L.	biełozor bołotnyj, pieriełojka	dziewięciornik błotny	ziele	L/P	
Crassulaceae					
<i>Rhodiola rosea</i> L.	zołotoj korien'	rózeniec górski	korzeń	L/P	x
Cupressaceae					
<i>Juniperus</i> sp., prawd. <i>Juniperus pseudosabina</i> Fisch. & C.A.Mey.	wieries, arsa	jałowiec	świeże gałązki, surowiec rozdrobniony	L	

Nadbajkalski targ zielarski – na styku wpływów miejscowego ziołolecznictwa...

Dryopteridaceae					
<i>Dryopteris fragrans</i> (L.) Schott	kamiennyj zwierboj	nerecznica pachnąca	ziele, cała roślina	L	
Ephedraceae					
<i>Ephedra equisetina</i> Bunge	jefiedra chwozewaja	przęśl skrzypowata	ziele	L/P	
Ericaceae					
<i>Empetrum nigrum</i> L.	sziksza	bażyna czarna	ziele	L/P	
<i>Orthilia secunda</i> (L.) House (syn. <i>Pyrola secunda</i> L.)	borowaja matka	gruszynka jednostronna (syn. gruszyczka jednostronna)	ziele	L/P	
<i>Pyrola rotundifolia</i> L.	gruszanka krągłolistnaja	gruszyczka okrągłolistna	liść	L	
<i>Rhododendron adamsii</i> Rehder	sagaan dali	różanecznik Adamsa	liść	L	
<i>Rhododendron aureum</i> Georgi	kaszgara	różanecznik złocisty	liść	L	
<i>Rhododendron tomentosum</i> Harmaja (syn. <i>Ledum palustre</i> L.)	baguńnik bołotnyj	bagno zwyczajne	ziele	L	x
<i>Vaccinium vitis-idaea</i> L.	brusnika list	borówka brusznica	liść	P	x
Euphorbiaceae					
<i>Euphorbia fischeriana</i> Steud. (syn. <i>E. pallasii</i> Turcz. ex. Ledeb.)	muzyk korien'	wilczomlec	korzeń	P	
Fabaceae					
<i>Astragalus mongholicus</i> Bunge (syn. <i>A. membranaceus</i> Fisch. ex Bunge)	astragal pierieponczatnij	traganek błoniasty	korzeń	P	
<i>Caragana jubata</i> (Pall.) Poir.	wierblużyj chwost	karagana grzywiasta	ziele	L/P	
<i>Hedysarum alpinum</i> L.	kopiejecznik alpijskij	siekiernica alpejska	ziele	P	
<i>Hedysarum theinum</i> Krasnob.	krasnyj korien'		ziele	P	
<i>Lespedeza juncea</i> (L.f.) Pers. (syn. <i>L. hedysaroides</i> Kitag.)	lespedeza kopiejecznikowaja	lespedeza	ziele	L/P	

Gentianaceae					
<i>Gentiana triflora</i> Pall. (na opakowaniu: <i>Gentianopsis triflora</i> P.)	gorieczawka triechcwietko- waja	goryczka trójkwiatowa	ziele	P	
Lamiaceae					
<i>Leonurus cardiaca</i> L.	pustylnik	serdecznik	ziele	L	
<i>Panzerina lanata</i> (L.) Soják	izmogien, izmodien, panceryija szerstistaja		ziele	P	
<i>Phlomis tuberosa</i> (L.) Moench (syn. <i>Phlomis tuberosa</i> L.)	zopnik kłubnienosnyj	żeleźniak bulwiasty	ziele	P	
<i>Scutellaria baicalensis</i> Georgi	szelemnik bajkalskij	tarczyca bajkalska	korzeń	P	
<i>Thymus serpyllum</i> L.	czabiec	macierzanka	ziele	L	x
Melanthiaceae					
<i>Veratrum nigrum</i> L.	kukolnik lekarstwienyj	ciemieżyca czarna	korzeń	P	
Orobanchaceae					
<i>Euphrasia</i> sp.	oczanka	światlik	ziele	L	
Paeoniaceae					
<i>Paeonia anomala</i> L.	marjin korien'	piwonia	korzeń	L	
Pinaceae					
<i>Pinus sibirica</i> Du Tour	sosnowyje poczki; kiedrowyje oriechi	sosna syberyjska (tzw. limba lub cedr syberyjski)	młode pędy, nasiona (tzw. cedrowe orzechy)	pędy: L/P; nasio- na: L	
<i>Larix sibirica</i> Ledeb., <i>Larix gmelinii</i> (Rupr.) Kuzen.	tajeźnaja smołka, kamied'	modrzew syberyjski, modrzew dahurski	żywica	L (por- cje)	
Plantaginaceae					
<i>Linaria vulgaris</i> Mill.	lnianka	lnica pospolita	ziele	L	
Polygonaceae					
<i>Polygonum aviculare</i> L.	sporysz	rdest ptasi	ziele	L	x
<i>Rheum palmatum</i> L. <i>Rheum officinale</i> Baill.	riewien'	rzewień	korzeń	L/P	x
Ranunculaceae					
<i>Aconitum</i> L.	akonit	tojad	ziele	P	
Rhamnaceae					

<i>Frangula alnus</i> Mill.	kora kruszyny (<i>Cortex Frangulae</i>) ^c	kruszyna pospolita	kora	P	x
Rubiaceae					
<i>Galium verum</i> L.	podmarennik nastojaszczij	przytulia właściwa	ziele	P	
Rosaceae					
<i>Comarum palustre</i> L.	sabielnik bolotnyj	siedmiopalecz- nik błotny	ziele	L/P	
<i>Dasiphora fruticosa</i> (L.) Rydb. (syn. <i>Potentilla fruticosa</i> L.)	kurilskij czaj	pięciornik krzewiasty	liść	L	
<i>Rosa acicularis</i> Lindl.	korien' szypownika	róża dzika	korzeń ^d	P	
Saxifragaceae					
<i>Bergenia crassifolia</i> (L.) Fritsch	badan	bergenia grubolistna	korzeń ^d	L	x
Thymelaceae					
<i>Stellera chamaejasme</i> L.	aleksandrijskij list		ziele	P	
Królestwo: FUNGI					
<i>Fomitopsis officinalis</i> (Vill.) Bondartsev & Singer	agarik (ogarik, listwiennicznaja gubka)	pniarek lekarski (syn. modrzewnik lekarski)	owocnik	L	
<i>Inonotus obliquus</i> (Ach. ex Pers.) Pilát	czaga	błyskoporek podkorowy (tzw. huba brzozowa)	owocnik, też roz- drobniony	L	x
<i>Cladonia</i> sp. (różne gatunki)	jagiel, oljenij moch	chrobotek	cała plecha	L	
Produkty mineralne					
	kamiennoje masło	skład: m.in. ałun glinowo- magnezowy	proszek, grudki	L (por- cje)	

^a Nazwy miejscowe – to nazwy z etykiet poszczególnych surowców z targu w Arszanie.

^b Forma, w jakiej surowiec oferowany był na targu w Arszanie: L – sprzedawany luzem; P – paczkowany.

^c Powtórzono nazwę surowca z etykiety dołączonej do porcji surowca. To jedyny zaobserwowany przypadek użycia na etykiecie łacińskiej nazwy surowca. Niektóre firmy zapisują wyłącznie systematyczne nazwy łacińskie roślin.

^d Poza wskazanymi surowcami, w późniejszej porze roku pojawiają się także w formie surowca inne części rośliny. Tutaj: owoc róży (*szypownik*), liść badianu (*czornyj list badana*).

¹ Obecność monografii w Farmakopei Rosyjskiej XIV. *Gasudarstwennaâ farmakopeâ*.

Podsumowanie

Wyprawa nad Bajkał dała możliwość poznania wielu nowych roślin leczniczych, stosowanych jedynie w tym rejonie. Inne, jak tarczycza bajkalska (*Scutellaria baicalensis* Georgi), pochodzące z Syberii, wykorzystywane są w lecznictwie również w Polsce. Niektóre surowce, wymienione zarówno w polskiej, jak i rosyjskiej farmakopei, pochodzą z odmiennych, miejscowych gatunków. Takim przykładem jest owoc lub kwiatostan głogu (*Crataegus* sp.). Mieliśmy okazję obserwować także nieco inną formę obrotu surowcami wykorzystywanymi w tradycyjnym ziołolecznictwie w jego kilku wcieleniach. Surowce farmakopealne niewystępujące na okolicznych terenach wchodziły w skład mieszanek ziołowych o określonym profilu, które oferowano na targu w zafoliowanych porcjach, najczęściej od konkretnego producenta (np. firma z pobliskiego Irkucka). Tylko nieliczne z nich sprzedawane były w innej formie. Na targu dostępnych było także wiele herbat (mieszanek na bazie czarnej lub zielonej herbaty z dodatkiem ziół syberyjskich) lub mieszanek samych ziół – zwykle polecanych jako napój wzmacniający. Poza tym targ oferował rośliny występujące głównie w górach lub na żyznych terenach Doliny Tunkińskiej. Niektóre z nich występują na stepowych obszarach Buriacji i Mongolii (jak szarotka *Leontopodium* sp. czy przęśl *Ephedra* sp.). Cenne były także obserwacje roślin w ich naturalnym środowisku.

Zakupione próbki surowców posłużyły do badań fitochemicznych, będących podstawą pracy magisterskiej wykonanej w Katedrze Farmakognozji w roku 2010 oraz zgłoszenia konferencyjnego⁴⁵. Opublikowano także wyniki analizy jadalnych owoców roślin syberyjskich, zebranych w czasie wyprawy ze stanowisk naturalnych przez pracowników Zakładu Bromatologii UJ CM⁴⁶. Zgromadzony materiał badawczy (surowce roślinne, okazy zielnikowe, zdjęcia, ankiety, nagrania itd.) są nadal częściowo opracowywane.

Wyprawa na Syberię w 2009 r. była planowana i realizowana jako projekt pracowników i studentów, mający cel zarówno o charakterze naukowym (pozyskanie różnorodnych materiałów do badań), jak

⁴⁵ B. Potoniec, *Wybrane surowce tradycyjnej medycyny buriackiej*, praca magisterska, Kraków 2013; A. Galanty et al., *Analysis of a polyphenolic fraction from the selected plants of Buryat Traditional Medicine*, Poster P-36, 9th International Symposium on Chromatography of Natural Products “The application of analytical methods for the development of natural products”, Lublin 2014.

⁴⁶ P. Paško et al., *South Siberian fruits: Their selected chemical constituents, biological activity, and traditional use in folk medicine and daily nutrition*, „Journal of Medicinal Plants Research” 2012, Vol. 6, nr 31, s. 4698–4706. DOI: 10.5897/JMPR12.874.

i rozwijający nowe kompetencje oraz budujący doświadczenia i integrujący jej uczestników. Ze względu na formułę oraz ograniczony czas najistotniejsze były wartości poznawcze, a więc zapoznanie się zarówno z miejscową florą, jak i tradycjami jej wykorzystania jako źródła surowców leczniczych w odmiennym od polskiego środowiska medycznego.

Wyprawa dała możliwość nowego spojrzenia na dostępne surowce naturalne stosowane w lecznictwie na pograniczu syberyjsko-mongolskim. Niektóre z nich są dobrze znane i wykorzystywane także w Polsce.

Informacja dodatkowa

Weryfikacja aktualnych nazw gatunkowych została wykonana w oparciu o bazę *Plants of the World Online* Royal Botanic Garden Kew (powo.science.kew.org, dostęp 29.12.2023).

Transkrypcja i transliteracja alfabetu rosyjskiego (odpowiednio w tekście i tabeli oraz bibliografii) wykonana została wg zasad przedstawionych w internetowej wersji Słownika języka polskiego (<https://sjp.pwn.pl/zasady/308-76-B-Transkrypcja-wspolczesnego-alfabetu-rosyjskiego;629697.html>, dostęp 29.12.2023) i w oparciu o dokumenty wg normy PN-ISO 9:2000 ze strony platformy Nukat Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (<https://centrum.nukat.edu.pl/pl/warsztat/transliteracja>, dostęp: 29.12.2023).

Informacja o finansowaniu

Wyprawa „Syberia 2009” dla studentów i pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego została dofinansowana przez Dziekana Wydziału Farmaceutycznego UJ CM oraz przez uniwersytecką fundację „Bratniak”.

Podziękowania

Autorki składają podziękowania uczestnikom wyprawy, Pani Barbarze Bochenek, Pani Joannie Chłopickiej oraz Panu Wojciechowi Wasilakowi, którzy są autorami części zdjęć wykorzystanych w niniejszej pracy.

Bibliografia

- Arabas I., *Zielniki flory syberyjskiej Ferdynanda Karo w zbiorach europejskich ogrodów botanicznych*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2012, t. 16, s. 233–241.
- Arvaniti J., Pietrzekiewicz D., *Syberia – legenda i rzeczywistość na wystawie „Polscy badacze Syberii”*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk” 2009, nr 50, s. 58–86.
- Bartkowicz L., *Relacja z letniej wyprawy Studenckiego Koła Naukowego Leśników na Syberię Wschodnią. Część pierwsza: „Podróż koleją transsyberyjską”*, „Biuletyn Informacyjny Uniwersytetu Rolniczego” 2009, nr 5(61), s. 56–61.
- Bartkowicz L., *Relacja z letniej wyprawy Studenckiego Koła Naukowego Leśników na Syberię Wschodnią. Część druga: „Jezioro Bajkał”*, „Biuletyn Informacyjny Uniwersytetu Rolniczego” 2009, nr 6.
- Bartkowicz L., *Relacja z letniej wyprawy Studenckiego Koła Naukowego Leśników na Syberię Wschodnią. Część trzecia – ostatnia: „Sajany”*, „Biuletyn Informacyjny Uniwersytetu Rolniczego” 2010, nr 2, s. 41–49.
- Bolsokhoyeva N., *Tibetan Medical Schools of The Aga Area (Chita Region)*, „Asian Medicine” 2007, No. 3, s. 334–346.
- Číslennost' Naseleniâ Rossijskoj Federacii Po Municipal'nym Obrazowaniám na 1 Áanwarâ 2023 goda, Moskwa 2023.
- Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego*, PWN 1996–1997, wyd. elektroniczne 2000.
- Galanty A., Potoniec B., Paško P., Grabowska K., Janeczko Z. *Analysis of a polyphenolic fraction from the selected plants of Buryat Traditional Medicine*, Poster P-36, 9th International Symposium on Chromatography of Natural Products “The application of analytical methods for the development of natural products”, Lublin 2014.
- Głowacka-Grajper M., *Buriaci zachodni wobec problemów ochrony własnej kultury. Spojrzenie antropologa społecznego*, [w:] M. Głowacka-Grajper, E. Nowicka, W. Połec (red.), *Szamani i nauczyciele. Przemiany kultury Buriatów zachodnich*, Warszawa 2013.
- Holland E.C., *Religious practice and belief in the Republic of Buryatia: Comparing across faiths and national groups*, „Nationalities Papers” 2014, Vol. 42, No. 1, s. 165–180. DOI: 10.1080/00905992.2013.853032.
- Hoffmann M., *Mongolska medycyna tradycyjna jako przestrzeń postpamięci w perspektywie medykalizacji*, „Politeja” 2020, Vol. 65, No. 2, s. 257–271. DOI: 10.12797/Politeja.17.2020.65.18.

- Hoppál M., *Szamani euroazjatyccy*, przeł. M. Bielawska, Warszawa 2009.
- Jastrzębski B., *Historyczno-kulturowe uwarunkowania tożsamości religijnej współczesnych Buriatów: przypadek szamanizmu*, [w:] L. Dyczewski, K. Jurek (red.), *Tożsamość religijna w nowoczesności*, Lublin 2015.
- Jastrzębski B., *Współcześni szamani buriaccy w przestrzeni miejskiej Ulan Ude*, Wrocław 2014.
- Jastrzębski B., Morawiecki J., *Cztery zachodnie staruchy: reportaż o duchach i szamanach*, Białystok 2014.
- Karo F., *Z notatek botanika*, „Wiadomości Farmaceutyczne” 1902, nr 11, s. 264–267.
- Kletter C. i wsp., *Traditional Mongolian Medicine – a potential for drug discovery*, „Scientia Pharmaceutica” 2008, nr 76, s. 49–63.
- Krader L., *Buryat Religion and Society*, „Southwestern Journal of Anthropology” 1954, Vol. 10, No. 3, s. 322–351.
- Krader L., *The Shamanist Tradition of the Buryats (Siberia)*, „Anthropos” 1975, t. 70, nr 1/2, s. 105–144.
- Łabędzka-Koecherowa M., *Mitologia ludów tureckich. Syberia Południowa*, Warszawa 2015.
- Mikhailovskii V.M., *Shamanism in Siberia and European Russia*, tłum. O. Wardrop, „The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland” 1895, t. 24, s. 62–100, reprint Gorgias Press, Piscataway 2019. DOI: 10.31826/9781463233822.
- Nowicka E., Zhanaev A., *Po obu stronach Ongonu. Buriaci na pograniczu rosyjsko-mongolskim*, Warszawa 2020.
- Paško P., Makowska-Was J., Chłopicka J., Szłószarczyk M., Tyszką-Czochara M., Dobrowolska-Iwanek J., Galanty A., *South Siberian fruits: Their selected chemical constituents, biological activity, and traditional use in folk medicine and daily nutrition*, „Journal of Medicinal Plants Research” 2012, Vol. 6, nr 31, s. 4698–4706. DOI: 10.5897/JMPR12.874.
- Pitschmann A. et al., *Traditional Mongolian Medicine: history and status quo*, „Phytochemistry Review” 2013, nr 12, s. 943–959. DOI: 10.1007/s11101-013-9321-5.
- Potoniec B., *Wybrane surowce tradycyjnej medycyny buriackiej*, Praca magisterska, Kraków 2013.
- Qu S. et al., *Mongolian medicine: History, development and existing problems*, „Chinese Herbal Medicine” 2022, Vol. 14, No. 3, s. 345–355. DOI: 10.1016/j.chmed.2022.06.004.

- Shikov A.N. et al., *Medicinal Plants of the Russian Pharmacopoeia; their history and applications*, „Journal of Ethnopharmacology” 2014, Vol. 154, s. 481–536. DOI: doi.org/10.1016/j.jep.2014.04.007.
- Snytko W.A., Szczypek T., Wika S., *Olchon – bajkalska osobliwość*, „Wszechświat” 1997, t. 98, nr 10, s. 254–257.
- Szyjewski A., *Szamanizm*, Kraków 2005.
- Walczak M., Kowalski W., *Bajkał Morze Syberii. Przewodnik turystyczny*, Kraków 2005.
- Wika S., Szczypek T., Kozyriewa E.A., *Zmiany roślinności psammostepów na wyspie Olchon (Bajkał)*, „Geographia. Studia et Dissertationes” 2011, t. 33.

Strony internetowe

- Bold S., *Brief History and Development of Traditional Mongolian Medicine*, https://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_ipk_bkk_09/wipo_ipk_bkk_09_topic6_1.pdf.
- Gasudarstwennaâ farmakopeâ Rossijskoj Federacii XIV wydanie, Moskwa 2018, Mapa rejonu Bajkału z oznaczonymi miejscami wizyt. Modyfikacja strony <https://www.google.com/maps/@52.3206965,104.8126201,7.54z/data=!5m1!1e4?entry=tu>.
- ООО „Šalfiej”, Irkuck, <https://baikmed.ru/>.
- Plants of the World Online* Royal Botanic Garden Kew, powo.science.kew.org.
- Republic of Buryatia*, Federation Council of the Federal Assembly of the Russian Federation, <http://www.council.gov.ru/en/structure/regions/BU/>.
- Šepik A., *Aršan: počemu sošel sel'*, 10.07.2014, <https://www.irk.ru/news/articles/20140710/sel/>.
- Transkrypcja współczesnego alfabetu rosyjskiego*, Słownik języka polskiego, <https://sjp.pwn.pl/zasady/308-76-B-Transkrypcja-wspolczesnego-alfabetu-rosyjskiego;629697.html>.
- Transliteracja*, Platforma Nukat Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, <https://centrum.nukat.edu.pl/pl/warsztat/transliteracja>.